

NOVÁK CSABA ZOLTÁN

A CEAUȘESCU-KORSZAK MAGYARSÁGPOLITIKÁJA 1965–1989*

A második világháború utáni rövid átmeneti időszak, majd a Román Kommunista Párt (RKP) diktatúrájának kiépítése új fejezetet nyitott a romániai magyarság történetében. A szovjet típusú politikai és gazdasági rendszer kiépítése töréspontot jelentett a kisebbségi lét feltételeit illetően is. Megszűntek azok a politikai, gazdasági, kulturális keretek, hálózatok, amelyek addig nagymértékben meghatározták a kisebbségbe került magyar közösség létét. Megszűnt a jogállamiság, a magántulajdon, megszűntek vagy átszerveződtek a sajátos kisebbségi kulturális hálózatok, intézmények. Az állam által kezdeményezett, esetenként erőszakkal beindított és véghezvitt politikai-gazdasági folyamatok eredményeként jelentős társadalmi átalakulás zajlott le a romániai magyarság körében, a teljes tagoltságú kisebbségi társadalomból csonka társadalom alakult ki, amely folyamatosan ki volt szolgáltatva az állami homogenizációs törekvéseknek. A kisebbségi létben hangsúlyos társadalomszervező szerepet is betöltő egyházak befolyása az ellenük indított támadások és megszorítások következtében jelentősen meggyengült. A politikai tagoltság megszüntetése és az egypártrendszer bevezetése átalakította a kisebbségi politizálás addigi kereteit, az önálló kisebbségi politizálást felváltotta az ország és a kommunista párt magyarságpolitikáján belüli érdekképviselő mint lehetőség. Az RKP diktatúrájának kiépülésével párhuzamosan radikális elítváltás zajlott le gazdasági, politikai és kulturális területen egyaránt. A nemzetiségi szigetek fokozatosan eltűntek, a zsidók és a németek világháborús veszteségei és tömeges elvándorlása után Erdélyben a hetvenes évekre csupán két meghatározó etnikai elem maradt, a román, illetve a gazdasági, politikai súlyából jelentősen veszítő magyar. A világháborúkat átvészelő társadalmi és településszerkezeteket, regionális jellemzőkkel bíró kulturális szigeteket a homogenizáló szocialista rendszer számolta fel, majdnem teljes mértékben. Közel fél évszázad alatt a szocialista típusú modernizáció beavatkozása során megváltozott Erdély, a nagyvárosok társadalmi, etnikai összetétele, sokszínűsége, a különböző kistérségek gazdasági-kulturális arculata.

A párt és a nemzeti kisebbségek közötti kapcsolat az említett időszakban többször is átértékelődött. Ebben az állandóan változó viszonyrendszerben

* A tanulmány a Balassi Intézet – Bukaresti Magyar Intézetben 2015. október 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Az előadás-sorozat a Diákközéletért Alapítvánnyal együttműködésben a Bethlen Gábor Alap támogatásával valósult meg.

egyaránt beszélhetünk politikai-ideológiai nyitásról, új kisebbségi intézményépítési lehetőségekről, de megszorításokról, a politikai rendszer működési logikájának változásáról is. Magyarországon a Román Kommunista Párt nemzetiségpolitikájának azt a szegmensét értjük, amely közvetlen vagy közvetett módon kihatással volt a romániai magyarság életére. A magyarországi politika szerves része volt a párt nemzetiségpolitikájának, ugyanakkor több partikuláris elemet is tartalmazott. Megnyilvánulásainak különböző fokú intenzitást adott a kül- és belpolitikai helyzet alakulása, ez emelte az RKP politikájának fontos tényezőjévé vagy éppenséggel mellőzött kérdésévé. Tanulmányunkban az 1965–1989 között tartó Ceaușescu-korszak magyarországi politikájának alakulását, korszakait, fontosabb jellemzőit foglaljuk össze. A Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett időszak méltán viseli az egykori pártfőtitkár és diktátor nevét, ugyanis az említett időszakban a román politikai és gazdasági rendszernek sajátos működési mechanizmusai alakultak ki, amelyek rendkívül nagymértékben befolyásolt az ország első számú vezetőjének politikai és ideológiai világgépe.

A jelenlegi kutatások alapján az erdélyi magyarság 1944–1989 közötti történetére vonatkozóan, az RKP magyarországi politikája szempontjából több alkorszakot különböztethetünk meg:

1. Az 1944–1947 közötti ún. átmeneti időszakban került sor a román közigazgatás visszatérésére Észak-Erdélybe, a nemzeti kisebbségek önálló képviselői szervezeteket hoztak létre, amelyek a baloldali pártokkal léptek szövetségre. Erdélyben és a Székelyföldön kiépült egy viszonylag önálló magyar kulturális és oktatási intézményhálózat.

2. 1948–1965: a klasszikus sztálinizmustól a nemzeti kommunizmusig.

a) 1948–1952/53: ebben az időszakban került sor a kommunista párt hatalomátvételére és kezdődött el a proletárdiktatúra kiépítése. A kisebbségi szervezeteket első lépésként a kommunista párt teljes alárendeltségébe helyezték, majd 1953-ban feloszlatták. A közösségi integráció modellje helyett az új ideológiai irányvonal alapján az ún. egyéni integrációt helyezték előtérbe.

b) 1952–1956: a sztálini nemzetiségpolitika alapján 1952-ben, szovjet *sugallatra* létrehozták a történelmi Székelyföldet magába foglaló Magyar Autonóm Tartományt (MAT).

c) 1956: az 1956-os magyar forradalom romániai és erdélyi kihatása.

d) 1957–1964: a magyar forradalom utáni megtorló intézkedések időszaka, az önálló kisebbségi kulturális és oktatási intézményhálózat felszámolása, illetve átszervezése, a kisebbségi nyelvhasználat visszaszorítása.

3. 1965–1989: a Ceaușescu-korszak

a) 1965–1974: *desztalinizációs, liberalizációs* tendenciák, az ígéretek évei: intézményalapítások (magyar nyelvű tévéadás, magyar lapalapítás stb.); a magyar elit intézményes integrációja;

- b) 1975–1984: a nacionalista tendenciák felerősödése, a kis *kulturális forradalom* kihatása;
- c) 1985–1989: a végkifejlet: a magyar kérdés eltűnése: *magyarul beszélő románok* megjelenése a pártdokumentumokban, a politikai és gazdasági válság elmélyülése.¹

A viszonylagos liberalizáció és a kisebbségi intézményépítés évei

A hatalomátvétel (1965) után következő 4-5 évben Nicolae Ceaușescu fokozatosan eltávolította politikai ellenfeleit és megteremtette azokat a belpolitikai feltételeket, amelyek alapján hozzákezdhetett egy újszerű társadalmi és gazdaságpolitikai irányvonal érvényre juttatásához. 1965-ben sor került az RKP IX. kongresszusára, amely egy, az eddigiektől eltérő politikai és ideológiai korszak kezdetét jelentette. A kongresszuson a pártvezetés új politikai, gazdasági alapelveket fogalmazott meg. Ceaușescu a korai időszakban hatalma megszilárdítását – a nemzeti érzelmű mozgósításon túl – a társadalommal, különösen a fontosabb eliteszportokkal való részleges kiegyezéssel próbálta elérni. Ebben a folyamatban újra napirendre került a párt nemzetiségpolitikája, ami lassan visszazivárgott a nagypolitikába. A pártvezető, még ha taktikai okokból is, de belátta, hogy az ötvenes évek végén véghezvitt nemzetiségpolitikai megszorítások, az, hogy a nemzetiségi kérdés mint szempont szinte teljes mértékben kiszorult a napi politikai és gazdaságpolitikai döntéshozásból, akadályozza az általa elképzelt és elkezdett integrációs folyamatokat. Ebben a rövid időszakban több, a magyarságpolitika szempontjából fontos eseményre került sor, amelyek közül fontosságában kiemelkedik az 1968-as év. Ekkor került sor az ország közigazgatási átszervezésére, megalapították a Magyar Nemzetiségű Dolgozó Tanácsát (MNDT), a pártvezetés hosszú idő után találkozott a vezető magyar értelmiségiek küldöttségével, és a részleges liberalizáció hatására a hatvanas évek végén jelentős kulturális intézményépítésre került sor a magyarok lakta vidékeken. Első lépésként reaktiválták az ötvenes években elsorvasztott nemzetiségpolitikai szakértői bizottságok és a háttérbe szorított nemzetiségi káderek egy részét.²

1967-ben Ceaușescu hatalmi pozíciójának konszolidálása és a pártvezetés gazdaság- és társadalom-átalakítási koncepciójának gyakorlatba ültetése

¹ TISMĂNEANU, Vladimir – DOBRINCU, Dorin – VASILE, Cristian (ed.): *Raport final. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, Humanitas, București, 2008, 523–527. p.; VINCZE Gábor: *Történeti kényszerpályák, kisebbségi reálpolitikák*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003, xv–xxvi. p.

² NOVÁK Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája (1965–1974)*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010, 18–33. p.

végezt újabb lépésre, a közigazgatási reform megszervezésére szánta el magát. A tartományoknál kisebb, átláthatóbb és könnyebben megszervezhető megyék gazdasági szempontból a hatékonyabb, decentralizált iparfejlesztést voltak hivatottak szolgálni. A reform során lezajló átszervezések ugyanakkor egy nagyméretű kádermozgást is eredményeztek, melynek során a pártvezetés olyan elitcsoportokat hozott helyzetbe, amelyek lojalitására hosszú távon számíthatott. Az 1968-as közigazgatási reform előkészítése és lebonyolítása a párt nemzetiségpolitikájában is fontos szerephez jutott. Az általános, nemzetiségi jogokat illető nyilatkozatokon túlmutató, sajátos megoldást igénylő területként csupán a Székelyföld merült fel. Ez kettős vonatkozásban, közigazgatási és gazdasági kérdésként jelent meg, vagyis hogy a közigazgatási módosítások lehetővé teszik-e a jövőben, hogy a döntő többségében magyarok lakta Székelyföld nagyobb része egy közigazgatási egységet képezzen, illetve milyen megoldásokat találnak a térség gazdasági elmaradottságának felszámolására. Az első tervezet a Székelyföldet az „Udvarhely-Csík” elnevezésű, „nagy székely megye” és Maros megye között osztotta volna fel úgy, hogy a régió nagy része a 7459 négyzetkilométer kiterjedésű Udvarhely-Csík megyéhez került volna közel 95%-os (342 044 fős) magyar többséggel. Az előkészítési viták során a Székelyföld-kérdésben három érvrendszer bontakozott ki: visszaállítani a térségben régi, 1950 előtti megyéket; egyetlen nagy székely megyét létrehozni; valamint a „kis székely megye” (Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely rajonok Brassóhoz történő csatolásával) mellett szóló érvrendszer. Székelyföld közigazgatási újjászervezésének eredeti forgatókönyvét azonban néhány, többnyire helyi jellegű esemény, megmozdulás átírta. A háromszékiek, néhány magasabb beosztású magyar pártvezető (Fazekas János, Király Károly) támogatásával, látványosan ellenálltak a brassói pártvezetés azon törekvéseinek, hogy a térséget Brassó megyéhez csatolják. Csíkszeredában pedig országos szinten egyedülálló tömegdemonstrációra került sor, amelynek következtében a helyiek kiharcolták, hogy az újonnan megszervezett Hargita megye központja a városukba kerüljön.³ A történelmi Székelyföld területén 1968-ban végül három megyét hoztak létre. Háromszék Kovászna néven újra megyévé alakult, Csík, Gyergyó és Udvarhelyszék együttesen alkották Hargita megyét, Marosszék pedig Maros megyéhez került. A megyésítés után az erdélyi magyarság csupán két megyében alkotott többséget, Hargita (85%) és Kovászna (79,5%) területén. Kollektív jogokra alapozott, a MAT örökébe lépő, egységes székelyföldi közigazgatási egység létrehozása csak elméleti

³ NOVÁK Csaba Zoltán – OLTÍ Ágoston: Udvarhely vagy Csíkszereda? Harc a megyeszékhelyért (Egy csíkszeredai küldöttség Nicolae Ceaușescunál 1968-ban), *Székelyföld*, 2008/7., 85–111. p.; NOVÁK Csaba Zoltán – TÓTH-BARTOS András – KELEMEN Kálmán: *Újjászületés. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése (1968–1972)*, Pro-Print Könyvkiadó – Háromszék Vármegye Kiadó, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, 2013, 29–54. p.

szinten fogalmazódott meg, a gyakorlatban nem volt rá politikai akarat, így a székelyföldi politikai elitnek nem adatott meg egy estleges egységes politikai koncepció felépítésének lehetősége.

A romániai magyarság bizalmának visszaszerzéséért tett lépések közé tartozik az a találkozó is, amely a legfelsőbb pártvezetés és a romániai magyar értelmiségiek között zajlott le 1968. június 28-án. A párt legfelsőbb vezetése kezdeményezésére, a már megszervezett értelmiségi találkozók mintájára Bukarestbe hívták a romániai magyar értelmiségiek meghatározó véleményformálóit. Több mint 50 romániai magyar értelmiségi (írók, költők, szerkesztők, művészek, oktatók) kapott meghívót. A találkozón elhangzottakból kirajzolódtak azok a problémakörök, amelyek a magyar értelmiségiek szerint sürgős megoldásra vártak: a romániai magyarság jogi státusának és az állami és pártszervekben való képviselésének rendezése, oktatás területén tapasztalt problémák, kulturális kérdések stb. Annak ellenére, hogy számos kérdésben nem született konkrét megoldás, számos pozitív hozadéka is volt a találkozásnak. A pártvezetés újra szembesült a romániai magyarság legégetőbb, főleg kulturális jellegű problémáival. A romániai magyar elit számára lehetőség adódott mindezt hivatalos fórum előtt is elmondani, felvázolni.⁴

1968 végén a pártvezetés új kapukat keresett a társadalmi mozgósítás megszervezéséhez, létrehozva a Szocialista Egység Frontját (Frontul Unității Socialiste). A nemzetiségek számára ún. tanácsok alakultak. Így született meg többek között a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa. Ezt nem a romániai magyarság kollektív jogainak érvényesítése céljából hozták létre, hanem azért, hogy közvetítse a párt politikáját, ugyanakkor – fennállása első időszakában, képviselői révén – közvetítő szerephez is jutott. Központja Bukarestben volt; azokban a megyékben, ahol a magyarság nagyobb számban volt jelen, megyei szervezeteket hoztak létre. Tagsága, amely önkéntes alapon szerveződött, a megyei pártvezetés beleegyezésével választotta meg a vezetőket. A szervezetek élére a megye egy-egy ismertebb értelmiségije került. Az MNDT helyi szervei elsősorban tanácsadói hatáskörrel bírtak: kulturális eseményeket, rendezvényeket, oktatási kérdéseket illető megoldásokat stb. javasolhattak az adott megye vezetőségének. A szervezet vidéki tevékenységéről szóló jelentésekben már a kezdetektől elkülönült a két magyar többségű megye, illetve esetenként Maros megye. A Kovászna és Hargita megyékből érkező jelentések arról számoltak be, hogy a helyi MNDT-szervek súlytalanok, folyamatosan kimaradnak a térség kulturális életének szervezéséből. Ez azzal magyarázható, hogy a két magyar többségű megyei tanács és a kulturális bizottságok ellátták ezeket a feladatokat. Az MNDT észrevételei, javaslatjai sokkal többet nyomtak a latban a szórványvidékeken, ahol magyar nemze-

⁴ NOVÁK: *i.m.*, 45–49. p.

tiségű káderek kis számban és jelentéktelen szerepkörökben voltak jelen a helyi politikai életben.⁵

A magyar kisebbség irányába (is) történő nyitás a hetvenes évek elejéig érezte hatását. Amint az a korszak elemzéséből kitűnik, a kisebbségi jogok továbbra is számos területen szenvedtek csorbát, viszont pozitív irányú változások is végbementek, amelyek jelentősen hozzájárultak a magyar kisebbség, és nem utolsósorban a romániai magyar elit egy jelentős része otthonosságérzetének megerősödéséhez. Az 1968 előtti korszakhoz viszonyítva elsősorban a kulturális élet terén történtek pozitív változások. A megyésítést követően a párt a magyar sajtó területén is engedményeket tett, a már meglévő lapok mellett az új megyékben is napilapokat indítottak, a *Hargitát* Csíkszeredában, a *Megyei Tükört* Sepsiszentgyörgyön. A megyésítés után az összes, magyarok által is lakott fontosabb megye rendelkezett magyar nyelvű heti- vagy napilappal.⁶ Nagy sikernek számított a Román Televízió magyar nyelvű adásának beindítása 1969-ben.⁷ A hatvanas évek végét jellemző kisebbségpolitika egyik legnagyobb sikerét jelentette a nemzetiségek számára a Kriterion Könyvkiadó létrehozása Bukarestben. A kolozsvári fiókkal is rendelkező kiadó élére Domokos Gézát nevezték ki. A Kriterion a kezdetekben kilenc nyelven jelentetett meg könyveket.⁸ A Ceaușescu-féle reinteegrációs politika teremtette légkörben az intézményszervezéssel több, eddig különböző okok (a negyvenes–ötvenes évek ideológiai jellegű kizárásai, például Venczel József vagy az 1958 utáni ideológiai küzdelmek áldozatai, így Földes Lászlóé) miatt mellőzött magyar értelmiségi reaktiválódott. Újra publikálhatott az 1956-os események miatt börtönbe került Dávid Gyula, Páll Lajos vagy Lakó Elemér.⁹ A közigazgatási reform után elkezdett decentralizált iparfejlesztésnek jelentős pozitív hozadéka voltak a magyarlakta területeken is. Ez látványosabban az addigi gazdasági beruházásoktól elkerült Székelyföldön mutatkozott meg.¹⁰

⁵ *Uo.*

⁶ HERÉDI Gusztáv: Új megyék, új lapok, *Korunk*, 1968/6., 856–860. p.

⁷ *Előre*, 1969. november 21.

⁸ *Uo.*

⁹ A pártvezetés és a vezető magyar értelmiségiek közötti találkozáson több személy esetében is név szerint kérték a politikai-közéleti rehabilitálást: Méliusz József, Jordáky Lajos, Csehi Gyula, Balogh Edgár, Kurkó Gyárfás, Csögör Lajos, Páskándi Géza, Böződi György, Georg Scherg. Máskor, például Földes László esetében (aki *A Héthez* került főszerkesztő-helyettesként) az író-szerkesztő társak egyéni kezdeményezése játszott főszerpet. Páll Lajos 1969-ben közölt, *Ballada a békességről* című versében Bethlen Gábor a központi figura, a *Ballada a szépségről* címűben pedig Báthory Anna. L.: *Korunk*, 1969/7., 1025–1036. p.

¹⁰ Részletesebben L.: NOVÁK-TÓTH-BARTOS-KELEMEN: *i.m.*

A nacionalista tendenciák felerősödése, a kis kulturális forradalom kihatása

A hetvenes évek elejére Nicolae Ceaușescu konszolidálta hatalmi pozícióit, félreállította potenciális politikai ellenfeleit, a külpolitikai taktikázásokkal erős politikai és társadalmi bázist kovácsolt magának, belföldi és külföldi népszerűsége jelentősen megnövekedett. A közigazgatási reform során gazdasági szempontból hatékonyabb, a pártvezetéshez hűséges első titkárok irányítása alatt álló megyék jöttek létre. Az 1969-es kongresszus Ceaușescu teljes sikerével zárult. A Központi Bizottság (KB) „megtisztult” a nemkívánatos személyektől, a kongresszus határozata pedig rögzítette a Ceaușescu-irányvonal minden sarkalatos pontját.¹¹ Az RKP káderállományában bekövetkezett látványos változásokat a szovjet diplomaták is érzékelték, kiemelve, hogy meglátásuk szerint a pártvezetés nem fog alkalmazkodni a külső és belső kihívásokhoz, a párton belüli elégedetlenségekhez, inkább kádercseréhez folyamodik.¹² A feltételek adottá váltak a hatvanas években, elméletben kidolgozott grandiózus társadalmi és gazdasági átalakítási projektek (iparosítás, városok és falvak szisztematizálása, a homogén szocialista nemzet kialakítása) megvalósításának felgyorsítására. 1971-től kezdődően több jel is arra utalt, hogy hamarosan radikális gazdaságpolitikai és ideológiai változások következnek be: júliusban megjelent az RKP legújabb tézise az ideológiai nevelésről és az év végén a KB pontosította és felgyorsította a szisztematizálási projekt gyakorlati kivitelezését.

Az RKP KB 1971. júliusi plenáris ülésén Nicolae Ceaușescu hangzatos beszédet mondott a politikai-ideológiai tevékenység és a párttagok marxista nevelésének feljavításáról, mely beszéd később „júliusi tézisek” néven vonult be a köztudatba. Ezzel kezdetét vette Romániában az ún. „mini kulturális forradalom”.¹³ A tézisek előírták a párt szigorúbb beavatkozását a politikai-

¹¹ 1965–1969 között Nicolae Ceaușescu egy sor olyan lépést tett meg, amellyel bebiztosította saját hatalmát az RKP élén. A két kongresszus során hozzá hú, új embereket választatott be a párt vezető szerveibe: Paul Niculescu Mizil, Iosif Banc, Gheorghe Rădulescu, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Petre Lupu, Ilie Verdeț, Gere Mihály. 1967-ben sikeresen semlegesítette a párton belüli *reformpártiak* azon vélekedését, hogy a szocialista táboron belüli piachoz (KGST) való alkalmazkodás is fontos tényező az ország gazdaságpolitikájában. Helyette a sztálini, erőltetett iparosításra épített gazdaságpolitikát juttatta érvényre, a nehézipar és az ország önellátó képességének fejlesztését. A „Dej báróiként” („baronii lui Dej”) emlegetett vezetőknek a politikai életből történő eltűnésével (Chivu Stoica lemondott, Gheorghe Apostolt, Petre Borilăt és Alexandru Drăghiciei pedig félreállították) Ceaușescu gyakorlatilag a párt egyeduralkodójává vált.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár, Külügyminisztériumi TÜK-iratok [a továbbiakban MNL KÜM-TÜK], Románia, XIX-J-1-j, 88 doboz, 001713/1-128-20.

¹³ A „júliusi tézisek” geneziséről Dennis Deletant és Vladimir Tismăneanu úgy véli, hogy azok elsősorban Ceaușescu Kínában és Észak Koreában tett látogatásának és

ideológiai és kulturális életbe: erőteljesebb ideológiai nevelés és indoktrináció a párt- és az állami oktatásban, a propaganda fokozása és látványosabbá tétele, a káderszelekció szigorítása, a társadalmi mobilizáció fokozása, a Nyugatról beáramlott filozófiai és kulturális irányzatok kiszorítása a médiából, a szocialista cenzúra erősítése. A „júliusi tézisek” első pontja kitért a nemzeti-ségi kérdésre is. A negyvenes évektől hangoztatott hivatalos álláspont, mely szerint a nemzeti-ségi kérdés megoldódott Romániában, ezúttal is alapaxiómaként jelent meg. A hatvanas évek végén elért kulturális eredmények tartalmi működését befolyásolandó utasításként hangzott el viszont a szocialista hazafiságra való erőteljesebb nevelésre és mozgósításra való felszólítás.¹⁴

A tézisek és azok hosszútávú kihatásai érzékelhető változást okoztak a párt ideológiai irányvonalában. A Dej-korszak végén és a Ceaușescu-korszak elején tapasztalható részleges nyitást újabb ideológiai szigor váltotta fel, amelynek gyakorlatba ültetése és alkalmazása a későbbiekben (főként a hetvenes évek végétől) egyre súlyosabban érintette az egész román társadalmat. A tézisekből fakadó gazdasági (erőltetett iparosítás, nehéz életkörülmények), területrendezési (falurombolás), ideológiai-kulturális (a kisebbségi oktatási rendszer és általában a kulturális élet beszűkítése, a cenzúra bekeményítése)

az ott tapasztalt állapotoknak az egyenes következménye. Ceaușescut lenyűgözték a kínai kulturális forradalom eredményei, a párt vezető szerepének és kontrolljának megerősödése és nem utolsósorban az ott tapasztalt személyi kultusz grandiózus megnyilatkozásai befolyásolták. L.: DELETANT, Dennis: *România în perioada comunistă*, Editura Humanitas, București, 1998; TISMĂNEANU, Vladimir: *Stalinism pentru eternitate*, Editura Humanitas, București, 2006.

E tények mindenképp szerepet játszottak, viszont az a vélemény sem elhanyagolható, amely a román gazdaság valamint a bel- és külpolitika változásaihoz kötik a tézisek megjelenését. Florin Constantiniu szerint a Szovjetunió felől érzékelhető politikai nyomás egyértelmű volt, és elképzelhető, hogy a pártvezetés az ideológiai-hatalmi kontroll megerősítésével üzeni kívánt a szovjeteknek, hogy teljes mértékben uralja és kezében tartja a belpolitikai terepet. L.: Florin Constantiniu előadása, In: *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu. Minirevoluția culturală din 1971*, Ediție îngrijită de Ana-Maria Cătănuș, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005, 13–21. p.

Azt is figyelembe kell venni, hogy a hetvenes évek elejére Ceaușescu teljes mértékben konszolidálta hatalmát, lebonyolított egy nagyméretű elitcserét, és újabb lendülettel, a személyi kultusz erőteljesebb alkalmazásával folytatta a grandiózus gazdasági-társadalmi átalakítási folyamatot, ami a rendszer működése logikájából automatikusan eredményezte az ideológiai szigor kiteljesítését. Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor a nemzetközi gazdasági életben bekövetkezett változásokról sem, amelyek a román gazdaságot is érintették. Az ideológiai szigor erősítése a Varsói Szerződéstől történő *leszakadást* s ugyanígy a teljes különutas politika belső ellensúlyozását is szolgálhatta, érzékeltetve a társadalommal, hogy a külpolitikai manőverek egyáltalán nem jelentik a sztálinista modellel való szakítást.

¹⁴ *Vörös Zászló*, 1971/159.

mechanizmusok pedig fokozatosan egyre kilátástalanabb helyzetbe sodorták az országban élő kisebbségeket.

A „júliusi tézisek” fokozatosan éreztették hatásukat. Az első években a társadalom csak ideológiai fordulatként fogta fel, nem pedig egy új politikai irányváltás előjeleként. Az értelmiségiek jelentős része is úgy érezte az első időszakban, hogy formálisan lehet hozzá alkalmazkodni, néhány irodalmi mű, színdarab, közéleti tematika mellőzésével kivédhető lesz. Az új doktrína gyakorlati alkalmazása következtében viszont a sajtóból fokozatosan tűntek el témák, a könyvkiadásból bizonyos szerzők, a rádió- és televízióprogramokból bizonyos műsorok, a történettudomány területéről szakágak és tematikák. A hatvanas évek végén újra lendületbe kerülő vagy újonnan létrejövő kisebbségi intézmények többségének fennmaradása ekkor még nem került közvetlen veszélybe. A társadalmi életre és a kultúrára, annak minden műhelyére, termékeire viszont általános ideológiai szigor nehezedett. Az addig viszonylagosan sajátos karaktereket magukban hordozó kisebbségi kulturális intézményeknek és orgánumoknak is kötelező módon tükrözniük kellett a párt új irányvonalát. Ezen intézmények a hetvenes évek elejétől (főleg a nyolcvanas években) folyamatosan, önálló működésüket, szolgáltatásaikat tekintve visszafejlődtek, a párt irányvonalának közvetítőivé, szócsöveivé redukálódtak.¹⁵

Az 1970-es évek közepétől beindult folyamatok világosan jelezték, hogy a romániai politikai rendszer működése visszafordíthatatlanul a Nicolae Ceaușescu személye által meghatározott hatalmi centralizáció és neosztálinista gazdaságpolitika irányába kanyarodott. 1974 több szempontból is meghatározó év volt a beindult változások folytatásában, kiteljesítésében. Márciusban lemondott tisztségéről Ioan Gheorghe Maurer miniszterelnök, aki a gazdaságpolitikában az ún. reformer irányvonalat képviselte. Utódja az a Manea Mănescu lett, aki sokkal kiszolgáltatottabb volt a párt első titkárnak, sőt tőle függött, így Ceaușescu egyre nagyobb és közvetlenebb befolyást, nyomást gyakorolt a kormány és az államapparátus működésére. Ugyancsak

¹⁵ A televízió magyar nyelvű adásának lerövidítése, illetve két részre osztása automatikusan rövidített le, szüntetett meg különböző műsorokat. Ilyen sorsa jutott például a Tomcsányiné Jakab Mária és a H. Szabó Gyula szerkesztette irodalmi vetélkedő, a *Könyvkeresés* című műsor. Ugyanebben az időszakban nem engedték műsorba Kincses Elemér darabját (*Ég a nap Seneca fölött*). A Kriterion ellen, Domokos Géza visszaemlékezései alapján, például azt a vádat hozták fel, hogy túl sokat foglalkozik a magyar múlttal, s ezzel közvetve a határrevizionizmus, az irredentizmus koncepcióját terjeszti, támogatja. A *Korunk* folyóirat 1965–1975 közötti számait olvasva szemtanúi lehetünk, hogy az ideológiai váltás miként kerítette hatalmába a lapot, hogyan változtatta meg lépésről lépésre a szellemiségét. 1971-től kezdődően a már megszokott rovatok, írások között megjelentek a kimondottan ideológiai, politikai tartalmú üzenetek, hogy aztán a hetvenes évek közepétől szinte teljesen a birtokukba vegyék az immár kisebb terjedelmű folyóiratot.

ebben az évben, március 28-án Ceaușescut megválasztották a Román Szocialista Köztársaság államelnökévé. Ezzel megteremtődött a jogi alap a teljes politikai hatalom egy kézben történő koncentrálásához. Mindezek mellett ő volt az RKP főtitkára, az Államtanács elnöke, a Legfelső Honvédelmi Tanács főparancsnoka, a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja elnöke, a Dolgozók Országos Tanácsának elnöke. Ugyanakkor a főtitkár egyre több vezetői kulcspozíciót bízott közvetlen rokonaira, családtagjaira, így akadályozva meg, hogy a döntéseivel esetlegesen szemben álló végrehajtó apparátus kerüljön helyzetbe. A főtitkár felesége, Elena Ceaușescu a hetvenes évek közepétől egyre nagyobb befolyásra tett szert a politikai életben. Beválasztották a KB-ba, ő lett a káderügyeket vezető legfelső politikus, később pedig a miniszterelnök-helyettes funkciót is megkapta. A kinevezésekért felelős tanács vezetőjeként gyakorlatilag Elena Ceaușescu kezében összpontosult a romániai kádermozgás felügyelete. A gazdasági és politikai tisztségekbe történő kinevezések fokmérője nem a személyes rátermettség, kompetencia, sőt nem is az ideológiai megfelelés, hanem a diktátor és közvetlen köre hatalmi ambícióinak való megfelelés volt.

Az 1970-es évek közepére kialakultak a román politikai rendszer azon általános jellemzői, amelyek az 1989-es rendszerváltásig meghatározták az ország politikai életét. A társadalmi részvétel minimálisra csökkent a politikai életben, a párt- és az állami szervek összeolvadása az ötvenes évekbeli sztálinista korszakot idézték. A gazdasági és politikai döntések kikerültek az alsóbb szervek hatásköréből, egyre magasabb szintekre. A teljes hatalomkoncentráció, a párt- és az állami szervek összefonódása végbement megyei szinten is. A megyei párttitkárok egyben a néptanácselnöki tisztséget is betöltötték. Az alsóbb, megyei, municípiumi, városi, községi szintek ekkor már nem véleményeztek, mint a hatvanas évek utolsó felében, hanem pusztán végrehajtó szerepet tölthettek be.

Az 1972-ben megtartott országos pártkonferencián bevezették az ún. káderrotációt.¹⁶ Ennek az volt a lényege, hogy viszonylag rövid időközönként (3–5 évenként) lecserélték, áthelyezték a fontosabb megyei vezetőket. A pártvezetés ezzel megakadályozta, hogy bárkinek is tartós és hatékony helyi kapcsolathálózata, politikai tőkéje alakulhasson ki. A megyei eliteket sokszor váratlanul érte egy-egy ilyen döntés, amely általában előzetes értesítés nélkül érkezett központi küldöttek révén. A mind gyakoribb ideológiai lépések a magyar káderállomány összetételében is változásokat eredményeztek. A hatvanas évek nyitását kihasználó helyi magyar elit több olyan képviselőjét

¹⁶ Az RKP országos konferenciájára 1972. július 19–21. között került sor. A konferencia összegezte az 1971-től beállt változásokat és rögzítette ezek folytatásának hosszútávú irányelveit, programját: cél a homogenizáció, a fokozott ütemű iparosítás, a szisztematizálás folytatása, a harmadik világ felé történő külpolitikai irányulás.

is áthelyezték, aki a hatalom szerint „nem jól értelmezte” az akkori lehetőségeket.¹⁷

Az RKP XI. kongresszusa már ezeket a hatalmi állapotokat és az ország „első embere” által képviselt gazdaságpolitikai, ideológiai irányvonalat erősítette meg. A kongresszus nemzetiségpolitikai szempontból fontos alaptétele volt az etnikai homogenizációt is előrevetítő tézis hangsúlyozása a szocialista nemzet fejlődésének újabb szakaszáról. „[...] a dolgozók, nemzetiségre való tekintet nélkül, mindinkább beilleszkednek a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom és a kommunizmus felépítésének folyamatába, a kommunista társadalom egységes dolgozó népébe. Ugyanakkor ennek a jövőnek a távlatában továbbra is fennmaradnak egyes sajátos vonások, elsősorban a dolgozók különböző kategóriái között a természetben, a társadalmi tevékenységben betöltött szerepüktől függő különbségek, de mindez csak hangsúlyozni fogja az új társadalmi rend demokratikus jellegét, a dolgozó nép dialektikus egységét.”¹⁸ Amint látható, a szocialista nemzetre vonatkozó, az ötvenes években meghonosított (a társadalmi és etnikai csoportokat is integráló) szovjet minta és hivatkozás eltűnt. Maga a téma – az 1966-os hivatalos megjelenítés után – csak ritkán került nyilvánosan terítékre, de amikor újra elővették, mindig volt más politikai kontextusa is. Az újragondolt változat már nem differenciált, hanem összemosta a történelmi nép és a dolgozó nép fogalmát, ezzel az etnicitás kérdését is. Az új értelmezés szerint az országban élő nemzeti kisebbségek nem alkothatnak önmagukban saját nyelvi és kulturális hagyományokra épülő szocialista nemzet-közösségeket, tehát nem kollektív entitásként lesznek részei az új román szocialista nemzetnek. A hatvanas évek végén a pártvezetés még disztigvált a Romániában élő nemzetiségek között, hiszen a magyar vagy a német lakosság esetében „hosszú távú” integrációt emlegettek. Az új fogalom azonban lehetőséget, ideológiai keretet biztosított a pártvezetésnek arra, hogy idővel felgyorsíthassa az asszimilációs politikáját. Erre a hetvenes évek második felétől került sor, amikor az RKP legfelső vezetése sorra szakított a hatvanas évekre jellemző nemzetiségpolitikai gyakorlattal.¹⁹

A 225/1974-es törvényrendelet jelentősen megszigorította a külföldiekkel való érintkezést. Az, hogy az elsőfokú rokonok kivételével tilos lett külföldi

¹⁷ Ilyen volt például a Kovászna megyei Sylvester Lajos, aki a kultúráért felelős osztály élén állítólag csak a magyar jellegű műemlékeket és rendezvényeket részesítette előnyben. Ide sorolható Király Károly még említendő lemondása vagy több megyei magyar káder elmozdítása. A magyar káderekkel jó viszonyt ápoló és *megértő* Maros megyei első titkár, Nicolae Vereș eltávolítása is kisebb fajta értetlenséget váltott ki.

¹⁸ Az RKP XI. Kongresszusa 1974, Politikai Kiadó, Bukarest, 635–638. p.

¹⁹ MORAR-VULCU, Călin: Between Old and New. The Discursive Construction of the Socialist Nation. Re-Searching the Nation: The Romanian File, In: MITU, Sorin (ed.): *Studies and Selected Bibliography on Romanian Nationalism*, International Book Acces, Cluj, 2008, 249–267. p.

magánszemélyeket elszállásolni, rendkívül megnehezítette a romániai magyarságnak az anyaországaikkal való kapcsolattartását.²⁰ Egy évvel korábban, 1973-ban egy nyíltan diszkriminatív rendelet is megjelent az oktatás megszervezéséről. Az 1973. május 11-én kelt 278. jogszabály előírta azt, hogy általános iskolákban a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatásban az ötödik osztály indításához minimum 25, a középfokú oktatásban pedig 36 jelentkezőre van szükség. Ezzel szemben mindazon községekben, ahol az „együttélő nemzetiségek nyelvén működő iskolák léteznek, függetlenül a román tanulók létszámától, román előadási nyelvű tagozatokat vagy osztályokat kell létesíteni”.²¹

A nemzetiségpolitikában bekövetkező radikális változások másik világos jele az ún. nemzetiségi dolgozók tanácsai tevékenységének fokozatos átalakítása volt. Az MNDT vagy más nemzetiségi (német, szerb) dolgozók tanácsai a kezdeti időszakban egyfajta közvetítő szerepet töltöttek be az adott nemzetiség és a pártvezetés között. Központi és megyei szintű vezetőségeikben a hatvanas években, a pártaktivisták mellett, helyet kaptak olyan vezető értelmiségiek is, akik nemcsak a párt elvárásainak tudtak megfelelni, hanem az adott nemzeti közösség körében is viszonylagos ismertségnek, népszerűségnek örvendtek.²² Az MNDT szerepének átértékelése már 1971-ben elkezdődött. A kötelezően elhangzó kritika arra vonatkozott, hogy a tanács nem fordít kellő hangsúlyt a hivatalos propaganda továbbítására, a szocialista nevelésre. Az egyre erősödő ideológiai nyomás hatására a szervezet már a hetvenes évek közepére fokozatosan elvesztette azt a minimális problémaközvetítő szerepét, amellyel indulásakor rendelkezett. A szervezetben bekövetkezett kádercserék folytán a korábbi időszakot meghatározó, markáns hangot adó értelmiségiek fokozatosan háttérbe kerültek vagy akár le is váltották őket a vezető fórumokból. Az MNDT vezetőségében egyre nagyobb szerephez jutottak a pártvonalról kinevezett káderek, mint Vincze János és Koppándi Sándor. A tanács működése a tartalmi kérdésektől egyre inkább a formalitás, a propaganda irányába tolódott el. A magyar értelmiséget foglalkoztató problémák visszaszorultak az ún. belső szakmai tanácskozások szintjére. Ekkor már az is előfordulhatott, hogy a pártvezetés szemléletének nem megfelelő személyek, habár tagjai voltak a tanácsnak, a plenáris üléseken a nyilvánosság előtt nem mondhatták el beszédüket. Az 1977-es oktatási törvényhez az MNDT még tett kiegészítő javaslatokat – az anyanyelvi oktatás törvényes garanciája, a nemzetiségek múltjának, történetének beemelése a tananyagba –, de ezeket a

²⁰ VINCZE: *Történeti kényszerpályák...*, 307. p.

²¹ *Colecția de legi și decrete 1973*, Vol. III. Decretul nr. 278 din 11 mai 1973.

²² Kezdetben a tanács vezetőségének tagja volt vagy a plenáris üléseken szót kapott például Domokos Géza, Sütő András, Bányai László, Demeter János, Kányádi Sándor stb. L.: NOVÁK: *i.m.*, 49–64. p.

felsőbb fórumok figyelmen kívül hagyták. Sőt az új tanügy törvény már azt is előírta, hogy a román nyelv minél hatékonyabb elsajátítása végett egyes tantárgyakat román nyelven tanítanak.²³

A kádercserék, a politikai nyomás hatására a tanács a hetvenes évek végére nemzetiségpolitikai érdekvédelmi szempontból szinte teljesen elvesztette eredeti funkcióját. Az 1976–1977. évi tevékenységére vonatkozó programtervezet hat pontjából mindössze egy, az oktatáspolitikában nyújtott konzultatív szerep vonatkozott a nemzetiségi érdekképviselőre. A többi pont adminisztratív jellegű kérdésekről (a tanácsok összetétele, büro és plenáris ülések szervezése), valamint az országos jellegű politikai-ideológiai munka közvetítésének és kiszolgáltatásának módszertanáról szólt.²⁴ Az 1979. július 19-én megtartott plenáris ülés után az MNNDT teljes mértékben politikai irányítás alá került. Az 1968-tól tisztségben levő, a pártvezetéssel szemben amúgy is mérsékelt magatartást tanúsító kolozsvári egyetemi professzor, Péterffy István helyét egy magas rangú politikus, Gere Mihály (akkor KB tag és Végrehajtó Bizottság-póttag) vette át.²⁵

A végkifejlet, a teljes leépülés időszaka

A „júliusi tézisek” után beindult politikai folyamatok a nyolcvanas években újabb fordulóponthoz érkeztek. A Romániába is begyűrűző gazdasági válságra, az ország neosztálinista terveződésközpontú politikájának számos területen megmutatózó kudarcaira a pártvezetés nem talált megoldást, a reformokat pedig minden területen mereven elutasította. Ideológiai kampányokkal, a kormányzás még erőteljesebb központosításával és a nemzeti érzésre alapozó mozgósítással reagált. A diktatúra a korábbi időszakoktól eltérően az egyre jobban kiteljesedő személyi kultusz irányába haladt. A pártvezetés minden szintjén továbbra is jellemző volt az állandó kádercsere. A hatvanas–hetvenes évek nemzetközi sikerei után az emberi jogok tiszteletben tartásának megszegésével vádolt pártvezetés külpolitikailag egyre inkább elszigetelődött, amit a harmadik világban kiépített kapcsolataival próbált kompenzálni. A nyugati országok egyre erőteljesebben bírálták a diktátort övező személyi kultuszt, az

²³ Arhivele Naționale ale României [a továbbiakban: ANR], fond COMNM [Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară – Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa], dos. 2/1978. 8. f.

²⁴ ANR, fond COMNM, dos. 2/1976. 2-3. f.

²⁵ Az elnökségi tagok között szintén aktivisták és munkáskáderek voltak túlsúlyban. Alelnökök: Fazakas Lajos (KB-tag, VB-póttag), Lőrincz László (államtitkár), Méliusz József (író), Péter Ilona (munkás, Kolozsvár), Szabó Albert (esztergályos, Nagyvárad), Vincze János (RKP-aktivista) és Koppándi Sándor titkár (KB-póttag). L.: ANR, fond COMNM, dos. 1/1979. 1-3. f.

életszínvonal rovására végrehajtott iparosítási politikát és a nemzeti kisebbségek elnyomását. Románia nemzetközi presztízse folyamatosan csökkent, ezt fokozta az egyre mélyülő gazdasági válság, az ország fizetőképtelensége. A nyolcvanas évek elejére a gazdasági élet minden területén kiéleződtek az ellentmondások. 1982-ben jelentősen drágították az élelmiszereket, a reálbér ebben az időszakban 15%-kal csökkent, de a gazdasági presztízsbetűhözások ekkor sem álltak le.²⁶

Az 1984-ben megtartott XIII. pártkongresszus ezt az állapotot konzerválta a gazdasági-politikai reformok minimális lehetősége nélkül. A pártvezető elhatározta, hogy a nyolcvanas évek végéig visszafizeti az államadósságot, így teremtve meg a (kül)politikailag és gazdaságilag teljesen független Romániát. Az exportot fokozták, az importot pedig jelentős mértékben csökkentették. Az adósságfizetés politikájának terheit gyakorlatilag a lakosságnak kellett elviselnie, amely a rohamosan csökkenő életszínvonal, a szolgáltatások minőségi és mennyiségi romlása közepette volt kénytelen túlélni a rendszer nyomását. A pártvezetés ún. adminisztratív szabályozásokkal, a rendőrség és a titkosszolgálatok igénybevételével próbált érvényt szerezni politikájának. Kötelezően teljesítendő normarendszert vezettek be, nagyon sok helyen ún. munkaszolgálatosokat alkalmaztak, a hadsereget pedig mezőgazdasági és nagy építkezési munkálatokra vezényelték ki egyre gyakrabban.²⁷

A román társadalom mozgósítását a reformok és gazdasági jólét hiányában a nemzeti érzés propagálásával próbálták meg elérni. A román nemzeti történelem mint propagandaeszköz hetvenes években elkezdett újraértelmezése ekkor teljedett ki. A történelemírásnak két szerepe volt: felébreszteni a nemzeti érzést és előkészíteni a terepet Ceaușescu egyeduralmának kiszélesítéséhez. Különös hangsúlyt kaptak a középkori-koraújkori román fejedelemségek, azok törökökkel, magyarokkal vagy lengyelekkel szembeni harcai, amelyek szintén a szuverenitás, a különutas politika ideológiájának voltak hivatottak egyfajta történetiséget biztosítani. Sőt: a nemzeti panteonban a diktátor a középkori román fejedelmek munkásságának, küldetésének beteljesítőjeként jelent meg.

A hatvanas évek végi tartalmi viták után letisztázódott a román szocialista nemzet fogalma, amelynek gyakorlati alkalmazása óriási veszélyforrást jelentett a nemzeti kisebbségek számára, hiszen semmiféle ideológiai vagy jogi garancia nem volt arra vonatkozóan, hogy bármilyen típusú közösségi elvet, jogot elismernének az ő esetükben. A hetvenes évek végétől a pártvezetés által elképzelt szocialista nemzetépítés rohamtempóban folytatódott, hogy aztán a nyolcvanas évek végére kiteljesedhessen. Az új nemzetépítésnek a román

²⁶ SÜLE Andrea: *Románia politikatörténete 1945–1990*, Medvetánc, Budapest, 1990, 262–263. p.

²⁷ GALLAGHER, Tom: *Furtul unei națiuni. De la comunism încoace*, Editura Humanitas, București, 2004, 80. p.

történetírás szerint három fontos eleme volt: iparosítás urbanizációval, az elit manipulációja, valamint a kulturális reprodukció.²⁸ Az iparosítással és urbanizációval járó szocialista modernizáció a társadalmi, területi egyenlőtlenségek felszámolását jelentette. A városi lakosság aránya jelentősen megnövekedett, 1977-re elérte a 43%-ot, a nyolcvanas évek közepén pedig 50% körül mozgott. Parasztok tömege költözött városba és kényszerült elhagyni a szokásait, a társadalmi életüket jelentő ún. organikus szolidaritást felváltotta az állam és a párt által vezetett, szervezett szolidaritás.²⁹ Az urbanizáció, a szocialista állam szolgáltatásai ugyanakkor társadalmi emancipációt is jelentettek számukra: oktatás, lakhatási körülmények, egészségügyi ellátás, villamosítás, a televízió elterjedése vidéken stb. Az elit manipulációja révén megtörtént a társadalom mobilizálása, a mentális kohézió megteremtése. Ennek meghatározó elemei voltak a történelmi mítoszok és a függetlenségre vonatkozó jelszavak. A kulturális reprodukció pedig azt jelentette, hogy kiépült az intézményi keret, amely képes volt az új eszméket megfelelően továbbítani, terjeszteni a lakosság körében, illetve képes volt a fiatal generációkat ebben a szellemiségben szocializálni, tanítani. Ezt a célt szolgálta az egységes oktatási rendszer fejlesztése és kiterjesztése, bizonyos tantárgyak (történelem, alkotmánytan stb.) oktatásának túldimenzionálása. Hasonló és szintén fontos szerepkört töltött be az államilag irányított média, a televízió és rádió és nem utolsósorban a mozi és a film. Mindezek mellett olyan ideológiai, kulturális mozgalmakat szerveztek, amelyek kiegészítették a fent említett eszközöket. 1976-tól megszervezték a Megéneklünk, Románia (Cântarea României) rendezvénysorozatot, amely egyfajta kulturális-ideológiai ernyőként működött. Mivel a fiatalság nem rajongott a rendezvényért, a fiatal és ambiciózus költőt, Adrian Păunescut bízták meg egy kulturális műsor lebonyolításával. Így szerveződött meg a Cenaclul Flacăra nevű mozgalom, amely ún. farmeres generációt (*generația în blugi*) szólította meg. A rock- és folkzenét is felhasználó rendezvény fiatalos volt, lázadó, ugyanakkor hazafias, propagandisztikus üzenettel is bírt, bizonyítani hivatván, hogy a kommunizmus és az alternatív kultúra együtt tud élni.³⁰

A Ceaușescu-rendszerben felgyorsított folyamatok a nyolcvanas évek közepére értek be. A városi lakosság túlsúlyba került, az új román társadalom a többéves propaganda és tanítás szellemiségében az új eszméket alulról szerveződő entitásként is elkezdte megélni. A korábbi időszakokra még jellemző regionális identitások nemcsak a hivatalos beszédből tűntek el, hanem jelentős mértékben kiszorultak a köztudatból is.

²⁸ PETRESCU, Dragos: Building the Nation, Instrumentalizing Nationalism. Revisiting Romanian National-Communism, 1956–1989, In: MEVIUS, Martin (ed.): *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918–1989*, Routledge Taylors and Francis Group, London – New York, 2011, 146–165. p.

²⁹ *Uo.*

³⁰ *Uo.*, 156–158. p.

A román politikai élet radikalizálódása, az új társadalomalakító projekt felgyorsulása, valamint külpolitikai tényezők hatására (is) teljes fordulat következett be a nemzetiségpolitikában. A román pártvezetés, mint említettük, már a hatvanas évek végétől az etnikailag is homogén társadalomban gondolkodott, de számos esetben kompromisszumot kötött a nagyobb nemzeti közösségek elitjével, elsősorban taktikai okokból. A hetvenes évektől kezdődően azonban a kivándorlattal (erdélyi németek), illetve az asszimiláció felgyorsításával kívánták leküzdeni az etnikailag is homogén román társadalom kialakítása előtt még fennálló néhány akadályt. A pártvezetés sorra rúgta fel azokat a technikákat, amelyeket kisebb-nagyobb kilengésekkel, megszorításokkal, majd újabb engedményekkel működtetett 1948 óta a nemzetiségpolitikában.

Az ideológiai szigor kiteljesedésével a nemzetiségi intézmények egyre jobban kiürültek, elveszítették sajátos tartalmukat, szerepüket. A hatvanas évektől használt „együttélő nemzetiségek” fogalmát lecserélték a teljesen más jelentéstartalommal bíró „magyar és német nemzetiségű román” dolgozók terminusra. A nyolcvanas évek második felétől tilos volt a helységnevek magyar és német megfelelőjének használata. Az MNDT vezetését 1984-ben szinte teljesen a központi utasításokat végrehajtó, a nemzeti sajátosságokat kevésbé hangsúlyozó és képviselő aktivistákkal és a politikában tapasztalatlan munkáskáderekkel cserélték le. Ezek többsége nem tudott és nem is mert kritikai észrevételeket megfogalmazni, sokan közülük többéves bukaresti karrierjük során elszakadtak a közösségtől, és nem rendelkeztek védelmet nyújtó magyarországi kapcsolathálózattal sem. A nyolcvanas években a tanácsnak és a benne tevékenykedőknek semmiféle önálló megnyilvánulási lehetősége sem volt, a pártvezetés kimondottan a Nyugatról, illetve Magyarországról érkező kritikák nyilvános kivédésére és cáfolatára használta őket. 1987-ben, amikor a Romániát érő kritikai jellegű támadások megsokasodtak, amikor Budapesten megjelent a háromkötetes *Erdély története* és a magyar pártvezetés már teljes szabadkezet adott a külügynek, hogy a romániai magyarság helyzetét nemzetközi fórumokon is tematizálja, az MNDT plenárisán Ceaușescu a következő üzenetet fogalmazta meg: „Nem foglalkoztat és nem is foglalkoztatott soha az a tény, hogy egyes imperialista körök befektetik szándékosan népünk eredményeit és tevékenységét. Ezt az ők saját osztályérdekeik miatt teszik. Meg lehet érteni, hogy ilyen dolgok előfordulnak egyik vagy másik szocialista országban. Nem igényeljük feltétlenül, hogy bemutassák a romániai megvalósításokat. Nagyon minimális igény lenne az, hogy ne ferdítsék el a népünk, munkásaink tevékenységét a párt vezetése alatt, a gazdasági-szociális fejlődés érdekében, a szocialista és kommunista rend megvalósulásáért. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának egésze megerősíti azt a történelmi igazságot, hogy a szocialista Romániában a nemzeti probléma megoldódott, igazságosan, forradalmi módon, véglegesen, a marxis-

ta-leninista tudományos szocializmus elvei szerint, országunk feltételeihez igazolódva, biztosítva a jogegyenlőséget a munkások között, nemzetiségtől függetlenül.”³¹

A hatvanas években szerephez jutó magyar nemzetiségű aktivisták és értelmiségiek fokozatosan kikerültek az állami és pártapparátus fontosabb pozícióiból. Titkosszolgálati jelentések szerint 1986-ban Sütő András több helyen nyilvánosan is szóvá tette, hogy a pártvezetés az értelmiségiek közül már csak Koppándi Sándorral, Hajdu Győzővel és Létay Lajossal konzultál, akik az MNDT bukaresti vezetőségében és a Központi Bizottságban kaptak szerepet. A másfél évtizedig legbefolyásosabbnak számító székelyföldi származású politikus, Fazekas János 1984-ben kegyvesztetté vált, nyugdíjazták, kikerült a Központi Bizottságból, véleményformáló és közvetítő szerepköréből, sőt állambiztonsági veszélyforrássá nyilvánították. A két magyar többségű székely megye különleges, a megyésítés során elismert és többször emlegetett sajátos státusa fokozatosan megszűnt. A magyar nyelv használata nagyon sok területen (párt- és állami intézményekben, szakbizottságokban, gyűléseken) háttérbe szorult, a hivatalos bürokrácia alsó szintjein is szinte teljesen megszűnt, a kulturális intézmények nemzetiségi tartalma jelentős csorbát szenvedett. A megyésítés utáni néhány évben egy rövid időszakra felcsillanó lehetőség, hogy a pártvezetés figyelembe veszi a térség gazdasági sajátosságait, megszűnt, a megyéknek a központ által jóváhagyott és elvárt tervgazdálkodási mutatókhoz kellett igazodniuk.

A nyolcvanas évek közepétől a káderrotáció újabb hulláma zajlott le a magyar közösségeket érintő területeken is. Nicolae Ceaușescu egyik legmegbízhatóbb végrehajtója, Emil Bobu közvetítésével dominószerűen váltották le a megyei első titkárokat. Például 1982-ben Kovászna megyében Nagy Ferdinándot Rab István váltotta.³² A nyolcvanas évek második felére teljesen lecserélt megyei eliteknek az volt a feladata, hogy maradéktalanul végrehajtsák a központi utasításokat, elvégeztessék az állami tervgazdálkodási feladatokat, a milícia és a Securitate segítségét is igénybe véve politikai stabilitást biztosítsanak, illetve a pártvezetés ideológiai elvárásai szerint mozgósítsák a helyi társadalmat. A feladatok teljesítésének elmulasztása súlyos következményekkel járt. Egyre gyakrabban fordult elő, hogy az ún. telekonferenciákon az államelnök éles hangnemben beszélt a megyei vezetőkkel, kiknek feje fölött folyamatosan ott lebegett a leváltás, áthelyezés veszélye.³³

³¹ ANR, CC PCR Secția Organizatorică, dos. 13/1987. 11. f.

³² Rab előzőleg Hunyad, majd Hargita megyében volt propagandatitkár. 1989-ig töltötte be első titkári tisztségét, különösen megbízható kádernek számított, a nyolcvanas évek elejétől a KB pót-, majd rendes tagja volt, és őt bízták meg az akkorra már kimondottan propagandagépezetként működő MNDT alelnöki tisztségével is.

³³ ANR, CC PCR Secția Organizatorică, dos. 1/1988. 1–188. f. 5/1988. 1–38. f.

A nyolcvanas évekre Marosvásárhelyen (az egykori Magyar Autonóm Tartomány székhelyén) eltűntek a kétnyelvű feliratok, a hivatalokban megszűnt a kétnyelvűség, a magyar elit fokozatosan kiszorult, első lépésként a fontosabb pozíciókból, majd a középvezetői szintekről is. 1989-ben az RKP Maros megyei tanácsának 21 tagja közül 16 volt román nemzetiségű és 5 magyar. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a legfontosabb politikai funkciókat (megyei első titkár, gazdasági, szervezési titkárok) többnyire román nemzetiségű káderek töltötték be.³⁴ Ha nem is ilyen mértékben, de hasonló tendenciák mutatkoztak a két magyar többségű megyében. Kovászna megyében a megyei tanács 18 tagja közül 10-en voltak magyar nemzetiségűek, és mindössze hatan származtak az akkori Kovászna megye területéről. Hargita megyében 1989-ben a megyei tanácsban 10 képviselővel, köztük a megyei első titkárral többségbe kerültek a román nemzetiségűek. A 18 vezető közül mindössze öten születtek az akkori Hargita megye területén.³⁵

A párt gazdaság- és káderpolitikájának látványos megváltozása, azok nemzetiségpolitikai kihatásai, valamint a székelyföldi megyék vezetésével megbízott elit lassú leépítése elégedetlenséget váltott ki. A román pártvezetés bizalmát elvesztő helyi magyar elit (főként az értelmiségiek) számára egyre fontosabbá vált a határon túli ügyekben egyre aktívabb Magyarországgal való kapcsolatfelvétel. A bukaresti magyar nagykövetség ebben az időszakban rendre megtalálta a módját annak, hogy a székelyföldi értelmiség számára eljuttassa a betiltott magyarországi szellemi termékeket. A Romániába látogató magyarországi egyetemisták, „hátizsákos turisták” a korszak utolsó éveiben már nemcsak szellemi termékeket, hanem a hétköznapi hiányzó gyógyszereket, fogyasztási cikkeket is szállítottak a Székelyföldre. A romániai magyar elit jelentős része többé már nem találta meg a helyét a nacionalizmustól egyre jobban átfűtött állampártban és annak kulturális intézményrendszerében. Folyamatosan következtek be a nyílt és a kevésbé nyilvános szakítások az egykori magyar káderek, értelmiségiek és a pártvezetés között, amelyek közül Sütő András és Király Károly esete a legismertebb. Az 1972-ben a Kovászna megyei első titkári tisztségéről lemondó Király Marosvásárhelyen fejtette ki a pártvezetés nemzetiségpolitikáját bíráló tevékenységét. Több nyílt levelet és beadványt fogalmazott meg és jutatott el mind a pártvezetéshez, mind a külföldi, köztük a magyarországi közvéleményhez.

³⁴ A huszonegy megyei vezető közül mindössze kilencen származtak Maros megye területéről. Egy, az 1990-es márciusi események kapcsán készült kimutatás szerint 1989. december 22-e előtt Maros megyében összesen 204 vállalat és intézmény létezett, 605 vezetői poszttal, amelyből 470-et (77,7%) román nemzetiségű személy töltött be, 132 (21,8%) esetben magyar nemzetiségű és 3 esetben német nemzetiségű. L.: NOVÁK Csaba Zoltán – LÁSZLÓ Márton: *A szabadság terhe. Marosvásárhely 1990. március 15–21.*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2012, 9–22. p.

³⁵ ANR, fond CC al PCR, Secția Organizatorică, dos. 25/1989. 16–23. f.

Az addig nyilvános politikai szerepet is vállaló Sütő András a nyolcvanas években fordult szembe (irodalmi műveinek üzenetében, majd nyílt kritikával) a Ceaușescu-féle pártvezetéssel.

A nyolcvanas évek nyomasztó hangulatában felerősödött a kivándorlási hajlandóság, amelyet elsősorban nem kimondott nemzeti sérelmek tápláltak, hanem a magyar nyelvű mobilitási pályák és az anyanyelven történő továbbtanulási lehetőségek jelentős mértékű leszűkülése. 1975–1989 között 46 353 magyar nemzetiségű román állampolgár hagyta el hivatalosan az országot, körülbelül egyharmaduk Magyarországot választotta célországnak. Jelentős mértékben nőtt az országot illegális módon elhagyók száma is.³⁶ A korabeli pártiratokban is kimutatható, hogy a kivándorlás miatt a nyolcvanas évek második felében gyakran merültek fel gondok a különböző megüresedett közepevezetői tisztségek betöltésében.³⁷

Az 1984-ben megtartott XIII. pártkongresszus újabb lendületet adott a romániai „településrendezésnek”. Miközben javában zajlott a városrendezés (és a vele járó masszív bontások, építkezések), megjelentek az első konkrét utalások a falvakra és községekre vonatkozó területrendezési tervek végrehajtására.³⁸ A falurendezést illetően 1986-ban jelentek meg az 1974-es törvény alapján az első konkrét intézkedések. A KB szervezési osztálya jelentésében már az szerepelt, hogy az ország területén létező 13 123 falu közül 9192 marad, 3931 települést pedig felszámolnak, lakosaikat a legközelebb található nagyobb községbe vagy városba költöztetik. Ez a rendelet elméletileg 1 863 417 családi gazdaságot érintett volna, a városok esetében pedig újabb 275 755 családi házat. Ezzel az intézkedéssel a pártvezetés számításai szerint a mezőgazdasági megművelésre alkalmas terület 339 419 hektárral gazdagodott volna.³⁹ 1988-ban Ceaușescu kijelentette, hogy városrendezést 1990-

³⁶ HORVÁTH István: Változó környezet: állandósuló trendek?, In: Uő. (szerk.): *Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok*, Scientia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005, 19–21. p.

³⁷ A Securitate Hargita megyei szerveinek jelentése alapján 1989 első harmadában a megye területéről 565 személy kérelmezett ideiglenes távozási engedélyt, 25-en léptek házasságra külföldi állampolgárokkal, 244-en folyamodtak végleges távozási engedélyért, 147-en nem tértek haza külföldről, 12 személy a zöldhatáron szökött külföldre és 103 személyt fogtak el illegális határátkelés közben. ACNSAS [Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității – A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára], fond Documentar, dos. 13409. vol. 14. 312. f.

³⁸ *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român 19-22 noiembrie 1984*, Editura Politică, București, 1985, 578–579. p.

³⁹ A megyei szintre lebontott tervezet alapján, a lebontandó falvak számát tekintve az első helyen az erdélyi Fehér megye állt 264 faluval, ezt követte Argeș megye 252, Bákó megye 237, Vâlcea megye 222 és Prahova megye 206 faluval. A sor végén Máramaros megye állt 15 faluval, illetve Brăila 19, Brassó és Beszterce-Naszód 20–20, Kovászna 23, Szatmár 25, Szeben pedig 26 faluval. A tervezet kivitelezése a lerombolandó, el-

ig befejezik és ugyanakkor gyorsítják a vidéki szintű területrendezést is, amely három szakaszban (1990 – 1995 – 2000) zajlott volna le. A főtitkár ekkor már arról beszélt, hogy a falvak számát közel felére kell csökkenteni. A lakosságot pedig többszintes lakóházakba telepítették volna. A szocialista táboron belül lezajlott változások sem riasztották el a pártvezetést a területrendezési munkálatok folytatásától. Első lépésként, immár az ország teljes területén masszív községátszervezések zajlottak le. A községek számát az addigi 2705-ről 2387-re csökkentették. Ez a lépés még nem jelentette konkrétan a megszüntetendő falvak lebontásának kezdetét, de bizonyos szolgáltatásokat (orvosi ellátás, posta stb.) már ekkor kivontak onnan, óriási tömegpszichózist váltva ki ezzel. A vidék világába történő drasztikus beavatkozás mozgósította az értelmiségiek egy részét, akik beadványokkal tiltakoztak a pártvezetésnél és közleményeket juttattak el Nyugatra, felhíva a nemzetközi közvélemény figyelmét a romániai eseményekre. A magyarok lakta falvakból és városokból folyamatosan érkeztek a riasztó hírek Magyarország bukaresti nagykövetségére.⁴⁰ A nyolcvanas évek közepétől némileg erősödött a nyugati közvélemény érdeklődése a romániai történések irányában. A legismertebb nyugati reakció az ún. Operation Villages Roumains kezdeményezés volt. A mozgalom révén belga, francia és svájci települések létesítettek testvértelepülési viszonyt romániai falvakkal. 1989 végére 231 belga, 95 francia és 42 svájci település rendelkezett romániai testvérfaluval.⁴¹ A falurombolásként elhíresült romániai község- és falurendezés kivitelezését végül az 1989-es események, Ceaușescu bukása akadályozták meg.

A magyar–román viszonyt illetően az 1977-es nagyváradi–debreceni találkozó utáni reményeket a romániai belpolitikai változások nagyon gyorsan eloszlatták. A reformokra képtelen, a nemzetközi gazdasági helyzettől is sújtott Ceaușescu-rendszer tovább haladt a neosztálinista gazdaságpolitika és az egyszemélyes diktatúra fémjelezte úton. A román pártvezér felismerte azt, hogy addig, amíg nem akarja elhagyni a szocialista tömböt, Románia kérdése nem lesz stratégiaileg fontos az amúgy is belső politikai és gazdasági problémákkal terhelt Szovjetunióknak. Kádár János Nicolae Ceaușescuval kapcsolatos külpolitikai törekvései és stratégiája csődöt mondtak. A magyar külügyminisztérium éves jelentése hanyatló tendenciákról beszélt minden területen.⁴²

költöztetendő falvakon túl minden települést érintett, mert ugyanazon törvény drasztikusan lecsökkentette a beépíthető területet. L.: TISMĂNEANU–DOBRINCU–VASILE (ed.): *i.m.*, 419.

⁴⁰ MNL KÜM-TÜK, Románia, XIX-J-1-j, 1989, 76. doboz, 128-72/001891/2.

⁴¹ DELETANT, Dennis: *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București, 1997, 186. p.

⁴² Még az addig kielégítőnek mondható gazdasági kapcsolatok is romlottak. Magyarországnak a KGST-vel folytatott kereskedelmi kapcsolataiban a szomszédos Románia

Magyarországon a hetvenes évek végétől egyre gyakrabban jelentek meg tudományos (történelmi, régészeti, etnográfiai, irodalomtudományi) publikációk, amelyek közvetve vagy közvetlenül érintették az erdélyi magyarság kérdését, kulturális nemzeti hagyományait, az anyaországhoz való kötődését. A két ország történetírása – mondhatjuk – sajátos párbajt vívott egymással ebben az időszakban. A magyarországi közvéleményben nagy erővel bírt Illyés Gyula 1977 karácsonyán és 1978 januárjában a *Magyar Nemzet*ben megjelentetett kétrészes esszéje, a *Válasz Herdernek és Adynak*.⁴³ Illyés ebben a magyarság össznemzeti felelősségét firtatta, és metaforikusan utalt arra, hogy szót kell emelni a határon túli magyarság kérdésében. A költő megnyilatkozása kevesebb volt egy hivatalos nyilatkozatnál, de több volt magánvéleménynél. A magyar értelmiség egy része, Illyéssel az élen, erőteljesebb intervenciót sürgetett a határon túli ügyekben. Kádárnak 1977 után sikerült elkerülnie a Ceaușescuval történő hivatalos, kétoldalú találkozót. A nemzetközi fórumokon kívül többé nem tárgyaltak. Ugyanakkor Kádár nem menekülhetett a román vezető politikájának következményeitől és nem térhetett ki a magyar értelmiség részéről érkező nyomás elől. A romániai magyarság helyzetének romlása és a magyarországi közvélemény ebben a kérdésben is egyre aktívabb megnyilvánulásai lépéskényszerbe hozták. A magyar pártvezetésnek komoly ellenlépéseket kellett tennie. Kádár ebben már nem kívánt részt venni, a megoldást másokra bízta, azt is mondhatjuk: szabad kezét adott. A nyolcvanas évek közepétől erőteljes propaganda- és diplomáciai háború bontakozott ki a két ország között. Ceaușescu teljes erőbedobással vett részt ebben, Kádár viszont csak asszisztált hozzá.⁴⁴

1989-ben, amikor Kelet-Európában már sorra buktak meg a kommunista pártok, Romániában még megtartották az RKP XIV. kongresszusát. Az ország gazdasági válságban volt, súlyos energia- és élelmiszer-ellátási problémákkal küszködve, teljes ideológiai szigorban lépett be az év utolsó hónapjába. Az országos szintű problémákat csak betetőzték a magyarságpolitikában bekövetkezett radikális változások: a kisebbségi intézmények általános tartalmi kiürülése, tudatos elsorvasztása, a helyi magyar nemzetiségű káderek jelentős visszaszorulása, a homogenizáció kihatásai, az iskolai oktatásban erősödő asszimilációs törekvések, az esetenként kollektív szintű nacionalista

az ötödik helyen állt. A román fél kimondottan gátolta a kulturális kapcsolatokat. A vagyoni, kártalanítási kérdésekben nem sikerült előrelépni, a közép- és felsőfokú intézmények által kibocsátott bizonyítványok elfogadása akadozott, a román fél egy éve nem válaszolt a magyar felkérésre. L.: MNL KÜM-TÜK, Románia, 1980. 116. dob. 008033.

⁴³ Vö. VINCZE Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjaniig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből, *Magyar Kisebbség*, 2006/3–4., 274. p.

⁴⁴ FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés 1956–1989*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2006, 162–164. p.

megbélyegzés stb. Amikor a diktátor megbukott, a nemzetiségi sajátosságokat képviselő intézmények szempontjából szinte elemeire visszabontott és lecsupasított kisebbségi magyar társadalmat csupán az egyház, valamint a nagyobb településeken spontán szerveződő értelmiségi csoportok, informális hálózatok fogták össze.